

Osmanlı Döneminde Kurulan İki İşçi Cemiyeti (Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, İzmir Elbise Amelesi Cemiyeti)

Adnan MAHİROĞULLARI*

Özet: Osmanlı döneminde, bağımlı/ücretli çalışma kavramı, II. Mahmut döneminde ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla “Beykoz Kundura”, “Feshane”, “Tophane” gibi fabrikaların kurulmasıyla anlam kazanmıştır. Söz konusu fabrikalarda çalışan işçilerinin örgütlenme çabaları, kısmen XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkmışsa da, işçi örgütlenmelerinin hem nitelik hem de nicelik bakımından gelişimi, göreceli özgürlük ortamı sağlayan II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası gerçekleşmiştir. Makalede, 1901'de kurulan “Tütün Saadet Cemiyeti” ve 1910'da kurulan “İzmir Elbise Amelesi Cemiyeti”nin faaliyetleri, karşılaştıkları sorunlar ve nizamnameleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı dönemi, işçi cemiyeti /sendika, Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, İzmir Elbise Amelesi Cemiyeti.

Two Worker's Associations in Ottoman Empire

(Welfare Association of Tobacco Workers, İzmir Garment Worker's Association)

Abstract: The concept of paid/dependant employment in Ottoman Empire, has become more significant by the establishment of factories, at the age of Mahmud II, such as "Beykoz Kundura", "Feshane", "Tophane" to fulfil the needs of the army. Although the organizing endeavour of the workers in these factories has arised partially in the late 19th and early 20th centuries, qualitative and quantitative development of these organizations has been materialized after the proclamation of the constitutional monarchy which led to a relatively democratic environment. In this study, we discuss the activities, encountered issues and the regulations of Welfare Association of Tobacco Workers and İzmir Garment Worker's Association, established in 1901 and 1910, respectively.

Keywords: Ottoman age, worker's association/ trade-union, Welfare Association of Tobacco Workers, İzmir Garment Worker's Association.

* Prof. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi.

Giriş

XVII. ve XVIII. yüzyıllar Osmanlı İmparatorluğu'nun kayıp yüzyılları olmuştur. Söz konusu yüzyılların kaybedilmesinde, hükümdarlık makamında bulunan padişahların bir kısmının çağı yorumlayacak çapta olmaması, keza Devlet otoritesinin zayıflamasıyla bazı Anadolu ve Avrupa topraklarındaki vilayetlerinde iç isyanların baş göstermesi, daha önemlisi bu iki yüzyılda eğitim kurumlarında fen bilimlerine (akli bilimler) yer verilmeyip, sadece nakli bilimlerle (din bilimleri) yetinilmesi önemli rol oynamıştır.

XIX yüzyılın başlarına doğru Padişah III. Selim, XIX. yüzyılın ortalarına doğru II. Mahmut ve sonrasında Abdülmecit, Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde eğitim, bayındırlık, ulaşım gibi çeşitli alanlarda bazı ıslahatlar yapılması, kısmen de olsa XIX. yüzyılı Osmanlı'nın kayıp yüzyılı olmaktan çıkarmıştır. Özellikle II. Mahmut zamanında askeriye'nin ihtiyaçlarını karşılamak üzere devlet sermayesiyle Feshane, Beykoz Kundura ve Hereke gibi fabrikalarının kurulması, keza dönemin sonlarına doğru yabancı sermayenin kurduğu şirketler, geleneksel üretim ilişkilerinin değişimi yanı sıra, kısmen de olsa ücretli/bağımlı çalışan işçi kesiminin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, yetersiz sayıda da olsa, ülkede bağımlı çalışmanın ortaya çıkması öncelikle işçi hareketlerini, daha sonra da işçiler arasında örgütlenme ihtiyacını gündeme getirmiştir. Ne var ki, siyasi rejimin otoriter yapısı nedeniyle özellikle işçilerin örgütlenme çabaları engellenmiş; bu çabalar, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar bir kaç işçi cemiyetiyle sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı dönemindeki işçi örgütlenmelerini, II. Meşrutiyet'in ilanıyla siyasi rejimin görece demokratikleşmesine bağlı olarak 1908 öncesi erken dönem ve 1908 sonrası dönem olarak iki başlık altında incelemek gerekir.

1908 öncesinin bilinen, fakat henüz belgelendirilemeyen ilk işçi örgütlenmesi, 1895'te Tophane işçileri tarafından gizlice kurulan “*Osmanlı Amele Cemiyeti (Amele-i Osmani Cemiyeti)*” dir. Ancak bu ilk örgütlenme, çok kısa sürmüş; bir yıl sonra kapatılarak kurucuları yakalanıp sürgüne gönderilmiştir. Bu dönemde hakkında bilgi sahibi olunan ikinci işçi örgütü, İmparatorluğun Batı'ya açılan kapısı konumundaki Selanik'e bağlı Kavala'da 1901'de kurulan ve makalenin konusunu oluşturan “*Tütüm Amelesi Saadet Cemiyeti?*”, yine bilinen üçüncü örgüt İstanbul'daki fırın işçilerinin kurduğu “*Hamurkar Cemiyeti?*”, dördüncüsü 1907'de Filibe'de kurulan “*Şark Demiryolları Şirketi İşçileri Cemiyeti?*” dir (Yıldırım, 2013: 100-114). Netice itibarıyla, 1830'lu yıllardan 1908'e kadar geçen 78 yılda sadece 4 işçi cemiyetinin kurulması, siyasi rejimin örgütlenmelere karşı olumsuz tutumunun, keza sayısal bakımdan kifayetsiz ve örgütlenme kültüründen yoksun bir işçi kesiminin varlığının sonucudur.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla halka vaat edilen adalet, eşitlik ve hürriyet bağlamında, hem işçi eylemleri hem de örgütlenmeleri önemli bir ivme kazanmış; 1908-1913 arası yoğun olmak üzere yaklaşık 80 işçi örgütü kurulmuştur. Bu dönemdeki işçi örgütlenmelerinin tipik özelliği ise, “*Şemsiye İşçileri Sendikası?*” ve

“Kadın Giyim İşçileri Sendikası” dışındaki örgütlerin "sendika" adıyla değil, Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun 8. maddesindeki "Umuma müteallik hizmet ifa eden müessesatta sendika teşkili memnudur."(kamu hizmeti veren müesseselerde sendika kurulması yasaktır.) hükmüyle karşı karşıya kalınmaması için “cemiyet” adıyla kurulmuş olmasıdır (Makal, 1997:270-272).

1908 sonrası işçi örgütlenmelerinde sağlanan söz konusu sayısal artışta dört unsur önemli rol oynamıştır. Birincisi, 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile oluşan görece özgürlük ortamı ve Kanun-i Esasi’ye 1909’da eklenen bir madde ile cemiyet kurma ve toplanma özgürlüğünün anayasal güvenceye alınması, yine aynı yıl yürürlüğe giren ve dönemine göre oldukça liberal hükümler içeren 1909 tarihli “Cemiyetler Kanunu”nun sağladığı yasal imkânlardır (Toprak, 1983:205). İkincisi, 1908 sonrası ekonomik kalkınmada “milli iktisat” politikası izlenerek halkın ortaklığıyla “milli şirketler”in kurulmasını sağlamak amaçlı “Teşvik-i Sanayi Kanunu”nun çıkarılması bağlamında kamu sektörünün yanında kısmen de olsa özel sektöre ait yeni işyerlerinin açılmasıdır. Üçüncüsü, kitlesel boyutlu "İlan-ı hürriyet" grevlerinin işçi kesimi üzerinde uyandırdığı hak arama mücadelesi için örgütlenmenin gerekli olduğu intibasıdır. Dördüncüsü ise, sosyalist örgütlerin işçi örgütlenmelerine öncülük etmesidir.

Makalede, çalışma hayatı literatürümüzde yeterli kadar tanınmayan “Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti” ve “İzmir Elbise Amelesi Cemiyeti”yle ilgili birinci el kaynak olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nden temin ettiğimiz belge ve bugüne kadar yayınlanmamış nizamnameleri doğrultusunda kuruluşları, amaçları, faaliyetleri ve idari makamlara intikal eden yazışmalarında yer alan sorunlar hakkında bilgi vererek Türk emek tarihine katkı sağlamak istedik.

Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti

Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, 1895’de gizlice kurulan Osmanlı Amele Cemiyeti dikkate alınırsa, Osmanlı döneminin ikinci işçi örgütlenmesidir. Cemiyet, Selanik bölgesi tütün işçileri tarafından 1901’de Kavala’da kurulmuştur. İskeçe, Drama, Kavala gibi yerleşim birimlerini içeren Selanik bölgesi, o dönemde tütün ziraatının mono kültür olarak yapıldığı önemli bölgelerden biridir. Yörede üretilen tütünler, Selanik’te kurulu “*American Tobacco Company*” ve Avusturya Macaristan sermayeli “*Herzog*” şirketleri tarafından alınıp yurt dışına ihraç edilmiştir (Dıdırlioğlu, 2014:230). 1890’lı yıllardan itibaren yörede on binleri bulan bir işçi kesimi istihdam edilmiştir. Yabancı şirketlerin işçilere verdiği düşük ücret seviyeleri ve uzun mesai saatleri giderek çalışan kesim arasında hoşnutsuzluk oluşturmaya başlayınca, işçiler örgütlenme ihtiyacı duymuştur. Bu bağlamda, cemiyetin kuruluşuna Selanik’teki sosyalist çevreler öncülük etmiştir. Zira, Selanik, özellikle XIX. yüzyılda İmparatorluğun Batı’ya açılan kapısı konumunda bir şehir olduğu kadar sosyalist faaliyetlerin de en yoğun görüldüğü şehirdir. Nitekim, Selanik’te sosyalistlerin yönlendirdiği başta "Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu" olmak üzere “Selanik

İşçiler Birliği”, “Amele Kulübü”, “Selanik Memurin ve Müstahdemin Sendikası(Yıldırım,2013:160)" gibi örgütler faaliyet göstermekteydiler.¹

Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, özellikle 1905, 1908 ve 1911'de Selanik Vilayeti'ndeki tütün işçilerinin katıldığı grevleri yöneterek dikkat çekmiştir(akt Vardağlı,2009:36). Cemiyet'in, tütün piyasasındaki durgunluk nedeniyle tüccarlar tarafından ücretlerinde yapılmak istenen kesintiye tepki olarak başlattığı 1905'teki büyük çaplı grevi, tespit edilebildiği kadarıyla sendika işlevli işçi örgütü tarafından gerçekleştirilen ilk işçi eylemi olmuştur(Vardağlı,2012:221). Şiddet dozu hayli yüksek bu eylemde grevciler, Amerikan Tütün Şirketi fabrikaları ve idare merkezine saldırmış; işletmedeki bini aşkın camı kırmış; Allatini mağazasını da gazla yakmaya teşebbüs etmişlerse de, güvenlik güçleri tarafından engellenmişlerdir(akt Yıldırım:2011:39-40). Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, 12.000 tütün işçisinin katıldığı en büyük katılımlı grevini 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı akabindeki "İlan-ı Hürriyet" grevleri sırasında gerçekleştirmiş; bu grev sonrasında, işçilerin günlük ücretlerini 3 kuruş artırmayı; uzun mesai saatlerini 12 saatten 9.5 saate indirmeyi sağlamıştır(Vardağlı, 2009:40). Cemiyet, 1911'de Selanik ve Drama'daki grevlerde de öncü rol oynamıştır. Netice itibarıyla, Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, idare ettiği grevlerle üyelerine sağladığı ücret artırımları ve diğer haklar sayesinde Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi işçilerden oluşan önemli bir üye sayısına erişmiş; 1912'de yaklaşık 10.000 işçiye hitap eden güçlü bir işçi örgütü haline gelmiştir(Vardağlı,2009:43).

Kavala'daki cemiyetle aynı dönemde ve aynı adla Drama'da ikinci bir cemiyet daha kurulmuştur. Nizamnameleri incelendiğinde her iki cemiyet, neredeyse birebir aynı nizamnameleri hazırlamışlardır. Nizamnamelerindeki tek fark, Drama'daki cemiyetin yönetim kurulunda 32 kişi yerine 15 kişi olmasıdır(Yıldırım, 2013:123).

1909'da Cemiyetler Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle, Kavala'daki Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, yeni yasal düzenlemeye uyum sağlama çerçevesinde Kasım 1909'da mülki amirliğe başvurarak resmi ilmühaberini almıştır. Aynı şekilde, Drama'da kurulu Tütün Saadet Cemiyeti de ilmühaber almak için Selanik Valiliği'ne başvurmuştur(Yıldırım,2013:122). Ne var ki, İttihat ve Terakki'nin ideolojisini benimseyen o dönemin “milliyetçi/muhafazakar” kimlikli kaymakam, mutasarrıf, vali gibi yerel yöneticiler, sosyalizme ve sosyalistlerin kuruluşuna öncülük ettiği cemiyetlere soğuk ve mesafeli yaklaşmışlar; kendilerine ulaşan şikayetler üzerine

¹ Selanik'te, 1910 yılında Bulgar sosyalistlerin öncülüğünde, “Osmanlı Sosyal Demokrat Amele Fıkrası” adıyla sosyalist bir parti kurulmak istenmişse de, nizamnamesinin 3. maddesindeki "Selanik ve çevre kasabalarda mevcut işçileri sendikalar bünyesinde örgütlemeyi" amaçlayan ifade nedeniyle yerel yönetim, kurulmasını Ta'til-i Eşgal Kanunu'na aykırı bularak ilmühaber vermemiştir. Cevdet KIRPIK, **Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2004, s.222.

verilen ilmühaberî de geri almak istemişlerdir.² Nitekim, Selanik Valiliği, Drama Mutasarrıflığı'ndan gelen yazı üzerine gerek Kavala'daki, gerekse Drama'daki Tütün Amelesi Saadet Cemiyetleri'nin kuruluşuna itiraz etmiş; yöneticilerinin tütün esnafını tehditte bulunduğu, ayrıca cemiyetlerin sendikal nitelikli olduğu, dolayısıyla Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun ilgili maddesindeki yasağı da dikkate alarak Dahiliye Nezaret'ine başvurarak kapatılmalarını istemiştir.³

“Selanik Vilayeti Tahrirat Kaleminden Dahiliye Nezaretî Celilesine:

Drama ve Kavala'da teşkil olunan Tütün Amelesi Saadet Cemiyetleri hakkında tanzim ve ita olunan talimat ile beyanname suretleri gönderildiği ve mezkur cemiyetler her ne nam ile yad olunursa olunsun sendikadan ibaret olup gerçe suret-i teşkilinde cemiyetler kanununa tatbik-i muamele edilmekte ise de cemiyet süsü vererek sendika teşkil etmek ve tüccar ve esnafı tehdit altında bulundurmamak maksadı mevcut bulunduğundan bahisle olacak muamele Drama Mutasarrıflığı'ndan istifsar olunmuş ve salifüzzıkr(yukarıda belirtilen) talimat ve beyanname leffen (ilişikte) takdim kılınmış olmakla suret-i hal ve işara nazaran muktezasının emr ve inbası hususuna müsaade buyrulmak babında emrû ferman hazret-i min lehul emrindir. 24 Nisan 1326, Selanik Valisi”

Dahiliye Nezaret'inden Selanik Valiliği'ne gönderilen cevabi yazıda, söz konusu amele cemiyetleri sendika mahiyetinde bulunsa dahi tütün ticarethaneleri, Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun 8. maddesinde belirtildiği üzere kamu hizmeti veren müesseselerden olmağı için teşkillerinde bir sakınca görülmemiş; ayrıca bazı cemiyet görevlilerinin tütün tüccarlarını tehdit etmelerini de çağdaş hukuktaki "suçun bireyselliği" anlayışıyla örtüşecek şekilde bu kişilerin mevcut kanunların ahkamına göre cezalandırılması istenmiştir:⁴

Dahiliye Nezaretî Muhaberat-ı umumiye Dairesi'nden Selanik Vilayet-i behiyyesine: 18 Mayıs 1326

24 Nisan 1326 ve 245 numrolu tahrirat-ı behiyyeleri cevabıdır: cemiyetler kanununa tevfikân Drama ve Kavala'da teşkiline teşebbüs olunan amele cemiyetleri sendika şekil ve mahiyetinde bulunsa dahi tütün ticarethaneleri hidamet-i umumiye ifasıyla mükellef-i müessesattan olmadıklarına binaen bu babda bir güne muamele ifasına mahal görülemeyip ma haza beyan olunduğu vech ile bazı tüccar ve esnafı taht-ı tehhidatta bulundurmamak gibi

² Örneğin, Beyoğlu Mutasarrıflığı'nın "Şemsiye İşçileri Sendikası"nın sosyalistler tarafından yönlendirildiği ve işçilerin kandırıldığı gerekçesiyle kuruluşuna itiraz etmiştir. Yine Selanik Valiliği, bu kentte kurulan "Osmanlı İştira Hamalları Cemiyeti"nin kuruluşuna itiraz etmiştir. Bkz. Kadir YILDIRIM, **Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Grevler**, s. 324 ve 332; Cevdet KIRPIK, **Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)**, s. 216.

³ DH.İD /132 /4. Lef.2. 1326. (1910).

⁴ DH.İD /132 /4. Lef.5. 1326. (1910).

ahvalin fiilen vukuunda mütecasirleri hakkında ahkam-ı umumiye-i kanuniye dairesinde muamele icrası tabi bulunduğu bil-muhabere ticaret ve nafia nezaret-i celilesine cevaben izbar kılınmıştır. Ol babda.

Ne var ki, Dahiliye Nezareti'nin Selanik Valiliği'ne gönderdiği cevabın tam olarak anlaşılmasını tereddüt duyulması üzerine Selanik Valiliği, Dahiliye Nezareti'ne, kendilerine gelen yukarıdaki yazılarında belirtilen cemiyetlerin kurulmasında sakinca olmadığından bahisle, bundan sonra karşılaşacakları müracaatlarda bir genelleme yapıp yapılmayacağını bir kez daha sorma ihtiyacı duymuştur:⁵

Dahiliye Nezareti Celilesine

Drama ve Kavalada mevcut tütün amelesini tarafından teşkil olunmak istenilen cemiyetler sendika tarzında bulunduğu binaen bu babdaki muamele istizan olunmasıyla cevaben ve ticaret ve nafia nezareti celilesi işarına atfen varid olan 18 Mayıs 1326 tarihli ve 367 numrolu tahrirat-ı aliye nezaret penahilerinde cemiyet-i mezkure sendika şekil ve mahiyetinde olsa bile tütün ticarethaneleri hizmet-i umumiye ifasıyla mükellef ve müessesattan bulunmadığı cihetle bu babda bir güne muamele icrasına mahal görülemediği ve ma haza bazı tüccar ve esnafı taht-ı tehdidde bulundurmak gibi ahvalin fiilen vukuunda mütecasirleri hakkında ahkam-ı kanuniyenin tatbiki lazım geleceği izbar buyrulur. Hilaf-ı kanun vukuu bulacak ifal ve hareketin meniyile müteşebbislerinin düçar-ı mücazat edilmesi tabi ise de mevzuubahs olan amele cemiyeti hakkında bir güne muamele ifasına mahal olmadığından maksat bu tarzda teşekkül eden sendikalar için vukuu bulan müracaatların cemiyetler nizamnamesinin altıncı maddesinde münderiç(içinde yer alan) tarifât dairesinde telakki edilerek cemiyat-ı saire misülli bunlara ilmühaber ita olunmamak lazım geleceğinden mi ibarettir? İşar-ı ali-i nezaret penahilerinin şu fıkrasındaki mebhumiyyet bu ve emsali sendikalar hakkında ne suretle muamele edileceğinde tereddüdü müstelzim(luzumlu) olduğundan tekrar arz ve istizah-ı keyfiyete mecburiyet hasıl olmuştur. Ol babda emr-ü ferman hazret-i min lehul emrindir. 29 Mayıs 1326. Selanik Valisi İbrahim Hayrullah.

Söz konusu tereddüt üzerine, Dahiliye Nezareti bu sorunu, Şura-yı Devlet'e sormuş; neticede konu Şura-yı Devlet'in Mülkiye Dairesi'nde görüşülerek kesin çözüme kavuşturulmuş; yürürlükte olan Cemiyetler Kanunu mucibince söz konusu işçi cemiyetlerinin kurulmasında hukuksuzluk olmadığı belirtilmiştir. Burada dikkati çeken ayrıntı, 1868'de kurulan ve bugünkü Danıştay'ın proto tipi olan Şura-yı Devlet, yaklaşık 40 yıl gibi bir sürede kurumsallaşmış kimliğiyle, kendisine intikal eden davalarda yasalar çerçevesinde hukuktan yana kararlar vermesidir.

⁵ DH.İD /132 /4. Lef.6. 1326. (1910).

Şura-yı Devlet'in Dahiliye Nezaretine verdiği cevap:⁶

**“Dahiliye Nezareti Celilesine:
Devletli efendim hazretleri**

Drama ve Kavala'da teşkil olunan Tütün amelesi Saadet Cemiyetleri hakkında Selanik Vilayetinden vukuu bulan işar üzerine Ticaret ve Nafia nezaretiyle cereyan eden muhabereyi ve istifsar-ı muameleyi mütezammın 20 Haziran 1326 tarihli ve 1/990 numrolu tezkire-i devletleri Şura-yı Devlete ledel-havale cemiyetler kanununun üçüncü maddesinde beyan olunan ahval ve esbab bulunmadıkça ve azası beşinci maddede münderiç şeraiti haiz olmadıkça zikrolunan cemiyetlerin men-i teşkili kanunen mümkün olamayacağından vilayet-i müşarünileyhuya lacet-tebliğ nezaret-i celilerine havalesi ticaret ve nafia ve maliye nezaret-i celilerine malumat itası tezkir kılındığına dair mülkiye dairesinde tanzim olunan mazbatanın sureti leffen esra ve icabı icra kılınmış olmakla mucebince ifa-yı muktezasına himmet buyrulması siyakında tezkire-i senaveri terkim olundu. Efendim. Sadrazam namına Adliye Nazırı. 31 Temmuz 1326/13 Ağustos 1910.”

Ek-1'deki Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti nizamnamesi incelendiğinde, idare heyetinde hem tütün tüccarları, hem Kavala Ticaret Odası katibi, hem de tütün denkcileri yer almıştır. Cemiyet, idare heyetinin kompozisyonu bakımından pür bir işçi cemiyeti gibi görünmese de, Cemiyet'e üye olanlar tütün işçileridir; zira, cemiyet, bir işveren örgütü mahiyetinde olsaydı, Selanik yöresinde 1905, 1908 ve 1911'de geniş katılımlı grevler düzenleyemezdi. Ayrıca, yönetim kurulunda bir bürokratin olması, o dönemde aydın kesimin sendikal örgütlenmelere öncülük ettiğinin de göstergesi olabilir.

Cemiyetin nizamnamesinde dikkat çeken hususlar:

Cemiyetin kuruluş maksadının belirtildiği birinci maddedeki “*Tütün amelesini Amerika'ya hücret hevesinden vazgeçirmektedir.*” ifadesiyle, cemiyet, o yıllarda Selanik'te tütün ticareti yapan “*American Tobacco Company*” adlı ABD şirketinin ucuz işgücü olarak bir miktar Osmanlı tebaalı işçiyi ABD'ye götürmesini engellemek istemiştir(Dıgırılıoğlu,2014:250).

Beşinci maddede; cemiyete üye olanlardan ayda 6 kuruş aidat alınacağı belirtilmiştir.

Altıncı maddede; üyelere toplanan aidatlar biriktirilerek cemiyetin feshi durumunda üyeler arasında paylaşılacağı ifadesi yer almış; ayrıca, aynı maddede üyelere vefat edenler olursa, birikmiş aidatın mirasçılara verileceği hüküm altına alınmıştır.

⁶ ŞD.MLK.1230/52.Lef.3. 1326. 13Ağustos 1910.

İzmir Elbise Amelesi Cemiyeti

İzmir Elbise Amelesi Cemiyeti, 1910 yılında tekstil sektöründe İstanbul dışında kurulmuş ilk işçi örgütüdür(Yıldırım, 2013:129). Cemiyet'in kurucularının tamamı Rum asıllıdır. Söz konusu cemiyetle ilgili sadece nizamnamesine rastladık. Bu nedenle, cemiyetin faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgiye erişemedik.

Cemiyetin Ek-2'de yere alan nizamnamesinde⁷ dikkat çekici maddeleri sıralamak gerekirse;

Birinci maddede; cemiyetin amacı yer almıştır. Cemiyet, işçi örgütlerinin genel amaçları arasında yer aldığı gibi kendisine üye olan amelenin meşru haklarını koruyacağı, mağduriyetlerini önleyeceği, keza 6. maddede de amelenin ücret ve diğer konularda şikayetleri olduğunda “ihkak-ı hak” (haklıya haklını vermek) için çaba sarf edeceğini belirtmiştir.

Beşinci maddede; Cemiyet'e üye olacak amele, bir defaya mahsus olmak üzere hakk-ı dühul namı ile (giriş hakkı) cemiyet sandığına giriş ödemesi olarak iki sekizlik vermesi, keza Cemiyet'e üyelik aidatı olarak da haftada 12 metelik vermesi" hükmolunmuştur.

Yedinci madde: “Sene nihayetinde işçilerden biri tezyid-i maaş(maaş artırım) talebinde bulunursa usta adem-i istihkakından bahs ile talebini is'af etmezse (kabul etmezse) heyeti idare işi ariz ve amik(tahsilatlı şekilde) bade't-tedkik bir rapor verir. İşçiler, heyet-i idarenin bu kararına ittiba (tabi olma itaat, kabul) etmedikleri taktirde cemiyetin himayesinden kamilen mahrum kalır. Fakat karar işçilerin lehine olup da usta kararı mezkuru kabulden istinkaf ederse işçiler destgahı terk ile istediği yerde işlemeğe mezun olup cemiyet her veçhile onları himaye ve himayet etmeye mecburdur.”

7. maddedeki hükümler; yıl sonunda işçi, ustasından maaş artırım talebinde bulunduğu anda, usta maddi yetersizliğinden bahsederek işçinin isteğini yerine getirmese, bu işin, cemiyetin idare heyetine intikal edeceği; idare heyetinin tetkiki sonrasında konuyla ilgili bir rapor tutulacağı; talep sahibi işçinin, tutulan raporu kabul etmemesi durumunda cemiyetin himayesinden mahrum kalacağı; şayet usta raporun gereğini ifa etmezse, işçinin işyerini izinsiz terk ederek istediği destegahta çalışabileceği belirtilmiştir.

Sekizinci madde;

“Birkaç sene çıraklıktan sonra yalnız başına icra-yı sanata kendinde iktidar gören bir işçi, heyet-i idareye müracaat ile bir heyet-i mümeyyize huzurunda imtihan edilir. Heyet de bu işçinin sanatı öğrendiğini ve işlemeğe ehliyeti olduğunu anlayınca bila tereddüt(tereddütsüz) kendisine bir şahadet-name verir. Yalnız imtihan edilen zatın bundan böylece heyet azasından olması ve heyet-i idarenin temsil edeceği hakk-ı duhulü vermesi şarttır.” ifadesi yer almıştır.

⁷ DHEUM. 5. ŞB. 79728. Lef. 5. 1326.

Sekizinci maddedeki ifadeler, cemiyetin, geleneksel lonca sisteminde olduğu gibi mesleki teşekkül faaliyetini çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla, çırakların mesleki becerilerinin yeterli olup olmadığının tespitinde cemiyetin yönetim kuruluna “mümeyyizlik” görevi verilmiştir. Mesleki beceride yeterlilik sınavını başaran çırak, mesleğini ifa edebileceğine dair “şahadetname” almaya hak kazanır. Ayrıca, kalfalık belgesi alan çırağa cemiyet heyetine üyelik imkanı sağlanacağı, yine çırak tarafından idare heyetine “giriş hakkı” olarak bir miktar para vermesi de şart koşulmuştur. Maddede yer alan imtihan kazanıldıktan sonra işyeri açmak isteyen çırağa şahadetname verilmesi gibi hükümler, cemiyete, klasik anlamda Ahilik'ten kalma bir anlayışla meslek örgütü olma özelliği yüklemiştir.

Onuncu maddede; “Her hangi bir işçi yanında çalıştığı ustasını terk ederek başka birinin yanına çalışmaya giderse, elinde istediği destegahta çalışacağına dair idare heyetinin mühürlediği bir müsaade belgesi olmadıkça hiçbir usta onu kabul edemez. Bu müsaade belgesini ibraz etmeyenleri destgahına kabul eden ustalar o güne kadar cemiyet sandığına vermiş olduğu aidatları zayi edeceği gibi Cemiyet azasından da çıkarılır. Ayrıca, tediyat-ı mezkurede her neye balığ olursa olsun, tarziye olunmak üzere işçisini kaybeden ustaya verilecektir.” denilmiştir.

10. maddedeki hükümlerle, bir işyerinde çalışan işçinin, o iş yerinden ayrılıp başka bir işyerinde çalışabilmesi, cemiyetin idare heyeti tarafından verilen müsaade belgesine tabi tutulmuştur. Bir işyerinde çalışırken oradan ayrılıp müsaade belgesini ibraz etmeden kendisine gelen işçiyi çalıştıran işverene de ağır maddi yükümlülük getirilmiştir. Maddedeki söz konusu hüküm, kısmen de olsa günümüzde yürürlükte olan “6098 sayılı Borçlar Kanunu”ndaki bazı maddeleri ve Bireysel İş Hukukumuzdaki işçinin borçları arasında sayılan “rekabet etmeme” borcunu⁸ çağrıştırmaktadır.

On birinci maddede, cemiyetin kuruluş amaçlarından birinin de üyeler arasında "muavenet" (yardımlaşma) sağlama olduğu belirtilerek merkezi yönetime, asla millet menfaatine ve mevcut kanunlara aykırı hiçbir faaliyette bulunmayacakları teminatı verilmiştir.

Sonuç

Selanik Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, II. Meşrutiyet öncesi faaliyete geçen ve sosyalist görüşlü kişilerin öncülüğünde kurulmuş ilk işçi örgütlenmelerinden biridir. Osmanlı döneminde özellikle Selanik ve İstanbul'da faaliyette bulunan cemiyetlerin kurulmasında sosyalist çevrelerin önemli etkisi olmuştur. Sosyalistlerin işçi örgütlenmeleriyle yakinen ilgilenmeleri, Tütün Amelesi Saadet Cemiyet'i örneğinde

⁸ 2011 tarih 6098 sayılı Borçlar Kanunu'nun “Rekabet Yasası” başlıklı 444. maddesi rekabet yasağının koşullarını; 445. maddesi yasağın sınırlandırılmasını; 446. maddesi aykırı davranışların sonuçlarını düzenlemiştir.

olduğu gibi İttihat Terakki'nin düşünce sistematiğini benimsemiş milliyetçi/muhafazakar kimlikli yerel yöneticileri kuşkulandırmış; dolayısıyla bu tip örgütlenmelerin engellenmesine taraf olmuşlardır. Ancak, kimi yerel yöneticilerin örgütlenme karşıtı tutumlarına rağmen, nazırlık düzeyindeki merkezi yönetim kurumları ve Şura-yı Devlet gibi yargı organlarının, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden elde edilen belgelere göre, kendilerine ulaşan şikayetleri pozitif hukuk çerçevesinde ve hakkaniyet ölçüsünde karara bağladıkları görülmektedir.

Diğer taraftan, Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti, gerek II. Meşrutiyet öncesi, gerekse sonrası dönemde işçi hareketleri içinde katılım ve sonuç alma bakımından önemli grevleri idare etmiş; üyelerinin haklarını yabancı sermayeli tütün şirketlerine karşı korumayı başarmıştır.

İzmir'de kurulan Elbise Amelesi Cemiyet'i, kurucularının tamamının azınlık tebaadan oluşması, keza örgütün, sendika işlevli olmasından ziyade lonca sistemini çağrıştıran meslek örgütü işlevi taşıması dikkat çekicidir. Zira, cemiyetin nizamnamesinin 6. maddesindeki "İçimizde hiçbir kimse hiçbir surette ve hususiyile ücret hususunda işçilerini mağdur etmemelidir." ifadesi, Elbise Amelesi Cemiyeti'nin sendika işlevli olmadığını, pür bir meslek örgütü olduğunun kanıtıdır. Cemiyetin bu özelliği, terzilik, kunduracılık, marangozluk gibi el sanatlarına dayalı işçi örgütlenmelerinin, Şelçuklu/Osmanlı döneminde kurulup geliştirilen Ahilik/Gedik/Lonca teşkilatının temel prensiplerinin XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürdürüldüğünü de göstermektedir.

Ek-1: Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti'nin teşkili için yetkili mülki amirliğe verdiği istida ve ekte sunduğu nizamnamesi:⁹

Nefs-i Kavala kasabasında “Kavala Tütün Amelesi Saadet” namı ve azasının malumat ve mesailerini tevhid ile tütün ticaretini tevsi ve nevini ve suret-i imalini ıslah eylemek ve tütün amelesini Amerika'ya hicret hevesinden vazgeçirmek maksadıyla bir cemiyet teşkil eylediğimizi arz ederiz. 6 Teşrinievvel 1325, Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti.

Cemiyetin mezkur idaresi Kavalada hanlar kurbunda kain müteveffı Margrid Yani'nin hanesinde reis-i fahrileri İbrahim Paşa mahallesinde tütün tüccarından Hüseyin Bey b. İbrahim Paşa ve Aya Nikola mahallesinde tütün tüccarı Nikola Penayot Serdaroğlu azaları, Halil Bey mahallesinde ticaret odası baş katibi Ali Ulvi bin Ragıb Efendi ve Aya Pavli mahallesinde mukim tütün tüccarı Avram İshak Kohen, Hüseyin Bey mahallesi muhtarı Şakir Efendizade Ahmed Efendi ve Raviş mahallesinde mukim tütün denkçisi Dimitri Kostantin veled-i Dimitri Yarı, Hüseyin Bey mahallesinde mukim sarraç Mehmed Ağazade Abdurrahim Efendi, Aya Pavli mahallesinde tütün denkçisi Dimitri veled-i Yani Panoplo, Kadı Ahmed Efendi Mahallesinde tütün denkçisi Neni Ağa b. Hacı Mehmed ve Raviş mahallesinde tütün denkçisi Yani veledi Yuvaşlikov(...) cemiyetler kanununun altıncı maddesi mucibince bu babda bir kıta ilm ü haber ita buyrulması istida edilir. 6 teşrinievvel 1325. Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti.

Nefs-i kavala kasabasında teşkil olunan “Kavala Tütün Amelesi Saadet” nam cemiyetin nizamname-i esasıyesidir:

Birinci madde: Cemiyetin merkez idaresi Kavala şehridir. Maksadı da azasının malumat ve mesailerini tevhid ile duhan ticaretini tevsi ve nevini ve suret-i imalini ıslah eylemek ve tütün amelesini Amerika'ya hicret hevesinden vazgeçirmektir.

İkinci madde: Sıfat-ı kanuniyeyi haiz her sınıf-ı ahaliden her kim diler ise cemiyete aza olabilecektir.

Üçüncü madde: Cemiyet 32 kişiden mürekkep bir heyet tarafından idare edilecektir. Bu heyet-i idare azasının on beşeri İslam ve Hıristiyan ve ikisi de Musevi olacaktır. Ve iki senede bir defa tecdid edilecektir.

Dördüncü madde: Heyet-i idare azasından Kavala Ticaret Odası Katibi, Halil Bey Mahallesinde mukim Ali Ulvi Efendi bin Ragıb Efendi ile Ayayani mahallesi ahalisinden tütün tüccarı Nikola Serdaroğlu Efendi cemiyetler kanunun dokuzuncu maddesi mucibince cemiyet namına ifa-yı muamele edeceklerdir.

Beşinci madde: Cemiyet azasının her biri ayda hisse-i nakdiye olmak üzere altışar guruş ika edecektir.

Altıncı madde: Cemiyetin feshi halinde cemiyete ait nükut ve azasından her birinin beşinci madde mucibince tediyeye etmiş bulunacağı hisse-i nakdiye itibariyle azası beyinde taksim edilecektir. Cemiyetin imtidadı esnasında azasından vefat edenlere aid hisse cemiyetin feshi zamanına intizar olunmaksızın vefatları akabinde varislerine verilecektir.

Yedinci madde: heyet-i idare-i cemiyetin maksadına hadim olmak üzere cemiyet azasının veyahut azadan olmayan sair ashab-ı malumatın mütalaasına dahi müracaat ve bu maksada mebni lüzum görüldüğü halde 25 kişiden ziyade olmamak üzere hariçten merkez-i idareye davetle birlikte meşveret edebilecektir. 5 Teşrinievvel 1325.

⁹ DH.İD. 134/4. Lef.5. 5Teşrinievvel 1325.18 Ekim 1909.

EK-2 İzmir Elbise Amele Cemiyeti'nin Nizamnamesi*

Davi Algazi Efendi, Osmanlı, 31 Ağustos 1326

Heyet-i idaresi: Avram veled-i Bika

Avram Danyal

Çelebi Veled-i Bika

İzmir Elbise Amele Cemiyeti Nizamname-i Dâhili

Zirde va'zeyni'l imza zevat beyninde mevadd-ı âtiye takarrür etmiştir. Şöyle ki,

Birinci Madde:

İzmir'de sakin teba-i devlet-i aliyyeden ve palto ve caket ve yelek ve pantolon ve kadın sakoları dikmekle iştigal eden bir terzi amelesi menafi-i şahsiyemizi temin ve vikaye yanımızda çalışan erkek ve kız işçilerin de hakk-ı meşrualarını muhafaza ile asla mazur olmalarına meydan vermemek maksadıyla ve şerait-i âtiye tahtında bir cemiyet teşkil ettik.

İkinci Madde:

Cemiyet-i mezkure müessisleri Davi Algazi, Avram veled-i Bika, Avram Danyal ve Çelebi bin Bika Efendilerdir.

Üçüncü madde:

Bu günkü tarihinden itibaren her senede ekseriyet ârâ ile altı kişiden mürekkep bir heyet-i idare intihab edilecek heyet-i mezkûre usta ve işçilerin şikayatını dinleyip iş bu mukavele-name ahkâmının kamilen ve harfiyen tatbikine dikkat ve nezaret edecektir.

Dördüncü madde:

Heyet-i idare azası arasında bir reis ve bir kâtip ve bir veznedar tayin ve intihab eder. Aza-yı saire dahi aza-yı müşavere sıfatını haiz olacaklardır. Çıkan azalar, tekrar intihab edilebilir.

Beşinci madde:

Cemiyete dâhil olacak zevat hakk-ı dühul namı ile ve yalnız bir defaya mahsus olmak üzere Cemiyet sandığına iki sekizlik vereceği gibi, cemiyetin mesarif-i daime ve müberrimesini medar olmak üzere muntazaman her hafta 12 metelik verecektir.

Altıncı madde:

İçimizde hiçbir kimse hiçbir surette ve hususiyile ücret hususunda işçilerini mağdur etmemelidir. İşçilerden bir taraftan bir şikâyet vaki olduğu takdirde heyet-i idare ihkak-ı hak hususunda elinden gelen gayreti diriğ etmeyecektir.

Yedinci madde:

Sene nihayetinde işçilerden biri tezyidi maaş talebinde bulunursa usta adem-i istihkakından bahs ile talebini isaf etmezse heyeti idare işi ariz ve amik bade't-tedkik bir rapor verir. İşçiler heyet-i idarenin bu kararına ittiba etmedikleri taktirde cemiyetin himayesinden kamilen mahrum kalır. Fakat karar işçilerin lehine olup ta usta kararı mezkuru kabulden istinkaf ederse işçiler destgahı terk ile istediği yerde işlemeğe mezun olup cemiyet her vechile onları himaye ve himayet etmeye mecburdur.

Sekizinci madde:

Birkaç sene çaralıktan sonra yalnız başına icra-yı sanata kendinde iktidar gören bir işçi heyet-i idareye müracaat ile bir heyet-i mümeyyize huzurunda imtihan edilir. Heyet de bu işçinin sanatı öğrendiğini ve işlemeye ehliyeti olduğunu anlayınca bila tereddüt kendisine bir şahadet-name verir. Yalnız imtihan edilen zatın bundan böylece heyet azasından olması ve heyet-i idarenin temsil edeceği hakk-ı duhulü vermesi şarttır.

* D.H.E.U.M. 5. Ş.B. 79728. Lef. 5. 1326.

Dokuzuncu madde:

İş bu ehliyet-nameler asla ve hiçbir cihetle işçi kızlara verilmeyecektir.

Onuncu madde:

Her hangi bir işçi meşru ustasını terk ile başka birinin yanına işlemeye giderse elinde istediği destgahta işleyebileceğine dair heyet-i idarenin mühreyle mahtum bir şahadetneme olmadıkça hiçbir usta onu kabul edemez. İş bu şahadet-nameyi ibraz etmeyenleri destgahına kabul eden ustalar o güne kadar cemiyet sandığına vermiş olduğu tediyeatın kaffesini zayı edeceği gibi Cemiyet azasından madud olamaz. Tediyeat-ı mezkurede her neye balığ olursa olsun tarziye olunmak üzere işçisini kaybeden ustaya verilecektir.

On birinci madde:

Bu cemiyet in maksad-ı teşkili mücerret yekdiğërimize muavenetten ibaret olmakla asla ve hiçbir suretle kavanin-i devlete mugayir bir menafi-i millete muhalif bir karar ittihaz etmemek ve asla öyle münasebatsız harekatta bulunmamak karar-ı katimizdir.

On ikinci madde:

Cemiyetin unvanı: İzmir Elbise Amele Cemiyeti' dir

Mühür, İzmir Elbise Amele Cemiyeti- 1326

KAYNAKÇA

- BOA, DH.İD /132 /4. Lef.2. 1326. (1910).
- BOA, DH.İD /132 /4. Lef.5. 1326. (1910).
- BOA, DH.İD /132 /4. Lef.6. 1326. (1910).
- BOA, ŞD.MLK.1230/52.Lef.3. 1326. 13Ağustos 1910.
- BOA, DH.İD. 134/4. Lef.5. 5Teşrinievvel 1325.18 Ekim 1909.
- BOA, DH.EUM. 5. ŞB. 79728. Lef. 5. 1326.
- BOA, YPRK, 227/ 86;
- DIGIROĞLU, Filiz (2014). “Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912)”, **Journal of Ottoman Studies**, İstanbul.
- KIRPIK, Cevdet (2004). **Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- MAKAL, Ahmet (1997). **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri (1850-1920)**, İmge Kitabevi, İstanbul.
- NACAR, Can (2011). “Tütün İşçileri, Tüccarlar ve Kırık Camlar: 1905 Kavala Grevi”, **Toplumsal Dergisi**, No: 213, İstanbul.
- TOPRAK, Zafer (1983). “1909 Cemiyetler Kanunu”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul.
- VARDAĞLI, Tutku (2009). “1908'e Giden Yolda İşçi Hareketleri: Selanik Vilayeti Tütün İşçileri”, **Düne Bakarak Bugünü Anlamak 2008'den 1908'e Bakmak**, Tarem Yayınları, İstanbul.
- VARDAĞLI, Tutku (2013). “Searching for Women's Agency in The Tobacco Workshops”, **A Social History of Late Ottoman Women: New Perspectives** içinde.
- YILDIRIM, Kadir (2013). **Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Grevler**, 2. Baskı, İletişim Yayınevi, İstanbul.
- YILDIRIM, Kadir (2012). “Balkan Savaşları'nın Osmanlı'da İşçi Hareketleri Üzerindeki Etkileri”, **Türk Dünyası İnceleme Dergisi**, XII/2, İstanbul.